

Висновки. Отже, аналіз історико-педагогічної літератури дає змогу стверджувати, що на території Київської Русі навчання іноземних мов почалось із запровадженням християнства у X ст. Основними чинниками при виборі щодо застосування іноземної мови виступали політичні, економічні та соціальні події, що були в певний період розвитку держави.

Література

1. Очерки истории школы и педагогической мысли народов СССР с древнейших времен до конца XVII в. / [Э.Д. Днепров, О.Е. Кошелева, Г.Б. Корнетов и др. ; отв. ред. Э.Д. Днепров ; АПН СССР, НИИ общ. педагогики]. – М. : Педагогика, 1989. – 479 с.
2. Повість временних літ // Вітчизна. – 1980. – № 3. – С. 21–91.
3. Історія української культури. – К. : Либідь, 1994. – 656 с.
4. Поучение Владимира Мономаха [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old-ru.ru/02-1.html>.
5. О языкознании древней России. – СПб., 1854. – 82 с.
6. Воевода Е. Распространение иностранных языков в Московском государстве в XIV–XVI веках / Е. Воевода // Вестник Московского государственного областного университета. Серия: Педагогика. – 2009. – № 2. – С. 16–21.
7. Карамзин Н. История государства Российского / Н. Карамзин. – Ростов н/Д. : Феникс, 1997. – Т. 9. – 338 с.
8. Галкин А. Академия в Москве в XVII столетии / А. Галкин. – М., 1913. – 97 с.

ТКАЧЕНКО О.Б.

ЗАКОНОДАВЧО-НОРМАТИВНА БАЗА ЯКОСТІ ПІДГОТОВКИ КАДРІВ ВИЩОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ В УКРАЇНІ (50–60-х рр. XX ст.)

Відновлення та розвиток мережі ВНЗ УРСР у післявоєнні роки, щорічне збільшення прийому до них студентів сприяли швидкому кількісному зростанню кадрів радянських спеціалістів з вищою освітою. Водночас першочерговим завданням вищої школи в цей період було подальше підвищення рівня освіти та якості знань студентів.

Оскільки війна викликала помітне скорочення вчительських кадрів, до інститутів не повернулася значна частина науково-педагогічних працівників й аспірантів. Брак фахівців посилювався внаслідок непропорційного їх розподілу між окремими ВНЗ республіки. Значна частина кваліфікованих спеціалістів була зосереджена у вищих школах Москви, Ленінграда, Києва, Харкова, тоді як вищі навчальні заклади, розташовані в невеликих містах, відчували в них гостру потребу. Бракувало викладачів з вченими ступенями та званнями, особливо в педагогічних інститутах.

З огляду на це до викладання нерідко залучались особи без достатньої загальної педагогічної освіти й необхідного досвіду роботи у ВНЗ. Так, не тільки доцентські, а й професорські посади здебільшого обіймали педагоги без учених звань та ступенів. У ВНЗ значного поширення набула практика сумісництва, яка не відповідала вимогам навчальних програм. Усе це негативно позначалося на якості підготовки спеціалістів, передусім на успішності студентів. Разом з цим держава мала гарантувати суспільст-

ву, що ці заходи не ставлять під загрозу якість освіти. Правлячі кола стали ще більше слідкувати за витратами та віддачею вищої освіти. На їх думку, вища освіта стала занадто дорогою, проте недостатньо ефективною. Тож постало питання якості, її забезпечення, підтвердження та оцінювання.

Мета статті – здійснити комплексний аналіз законодавчо-нормативної бази 1950–1960-х рр. щодо підвищення якості підготовки кадрів у досліджуваній період; виявити форми та методи, за якими здійснювалось оцінювання викладачів.

Огляд нормативно-правової бази цього періоду дає змогу констатувати, що з перших років радянської влади питання якості діяльності викладачів та підвищення рівня їх кваліфікації обговорювались широкими колами громадськості на з'їздах і нарадах. Так, першим кроком до здійснення оцінювання якості професійно-педагогічної діяльності викладачів вищої школи з боку урядових кіл у жовтні – грудні 1947 р. була організація перевірки стану навчальної та політико-виховної роботи в найбільших ВНЗ. Разом з обласними комітетами партії Управління провело міські наради директорів та секретарів партійних організацій, на яких докладно обговорювались шляхи поліпшення методики викладання, якості лекцій і практичних занять, курсових та дипломних проектів, а також засобів підвищення ділової кваліфікації викладачів. Як результат, на основі відповідних рішень у ВНЗ СРСР розгорнулась робота з поліпшення ідейно-теоретичного рівня викладання. На засіданнях кафедр і вчених рад активно обговорювали заходи щодо викладання історії, філософії, політичної економіки. З метою підвищення ідейного рівня лекцій, семінарських та практичних занять для викладачів проводили методичні наради й семінари.

Разом з цим відновлювалась та набувала поширення практика взаємного відвідування лекцій, семінарських занять з наступним їх обговоренням на засіданнях кафедр. Частіше почали впроваджуватись відкриті лекції та семінари, стенографування занять, вносилися зміни в організацію й керівництво самостійною роботою студентів, тематику курсових та дипломних проектів. Як відомо, вживали серйозних заходів для взаємної інтеграції теоретичного навчання з виробничою практикою. Усе це сприяло виробленню єдиних критеріїв оцінювання якості професійно-педагогічної діяльності професорсько-викладацького складу вишів.

Важливими у контексті нашого дослідження були постанови Центрального Комітету КП(б)У “Про підготовку наукових кадрів через аспірантуру в Українській РСР” від 17 січня 1947 р., “Про стан та заходи щодо поліпшення підготовки та захисту дисертацій у вузах і науково-дослідних закладах Української РСР” від 11 лютого 1950 р., “Про недоліки в роботі по підготовці науково-педагогічних кадрів через аспірантуру в Одеському політехнічному інституті” від 2 грудня 1950 р., які стосувалися формування єдиних вимог до підвищення кваліфікації науково-педагогічних кадрів через аспірантуру. У документах наголошено, що підготовка і захист дисертацій є одним з важливих заходів з підготовки моло-

дих наукових кадрів, здатних рухати науку і забезпечити високу якість викладання в навчальних закладах [6].

У статті “Головні питання вищої педагогічної освіти” (1950) автор зазначає, що “на той час у педагогічних та класичних університетах працювало більше ніж 7 тис. викладачів, які не мали вченого ступеня і звання; дисертації до здобуття вченого ступеня кандидатів наук захистило в 1945 р. – 85 чол., в 1946 р. – 110, в 1947 р. – 186, в 1948 р. – 150, в 1949 р. – 146; дисертації на здобуття вченого ступеня доктора наук захистило в 1945 р. – 15, в 1946 р. – 10, в 1947 р. – 19, в 1958 р. – 18, в 1949 р. – 13. Що стосується якості їхньої підготовки, то тут ще багато завдань, вирішення яких гальмується тим, що розвиток мережі педагогічних та учительських інститутів за останні роки недостатньо закріпивсь. Для виправлення створеного становища необхідно на найближчі роки всі сили зосередити на зміцненні існуючої мережі педагогічних та учительських інститутів, вдосконаленні якості наукової, навчальної та виховної роботи” [1, с. 91]. Отже, одним з головних завдань уряду було зміцнення існуючої мережі педагогічних та учительських університетів. Було прийнято рішення щодо підвищення рівня наукової кваліфікації професорсько-викладацького складу. Так, на початку 1950-х рр. уже при 26 ВНЗ країни, у тому числі при Київському, Харківському, Львівському, Одеському університетах, Київському педагогічному і фінансово-економічному та Львівському торгівельно-економічному інститутах розгорнулась робота консультаційних пунктів [7]. Вони розглядали та затверджували теми кандидатських дисертацій, приймали кандидатські экзамени, давали консультації й забезпечували науковим керівництвом дисертантів. А відповідно до Постанови Ради Міністрів УРСР № 4655 від 17 листопада 1950 р., аспірантуру при ВНЗ та науково-дослідних установах було визнано основною формою підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів [4, с. 280].

Велике значення для підвищення рівня викладання суспільних наук у ВНЗ відіграла постанова ЦК ВКП(б) “Про заходи із поліпшення викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах” від 6 серпня 1951 р. На виконання цієї постанови ЦК КП(б) 22 серпня 1951 р. прийняв іншу Постанову “Про заходи щодо поліпшення викладання суспільних наук у вищих навчальних закладах”. Цими документами була покладена велика відповідальність на місцеві партійні органи за стан викладання суспільних наук у вищій школі, наукову роботу й підготовку кадрів.

У ході дослідження встановлено, що Постановою Ради Міністрів СРСР “Про заходи щодо покращення підготовки науково-педагогічних кадрів для ВНЗ УРСР” від 19 лютого 1953 р. урядом країни було передбачено низку заходів, які були спрямовані на покращення підготовки науково-педагогічних кадрів і забезпечення ними ВНЗ, зокрема правління зобов’язувало Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти СРСР планувати підготовку професорсько-викладацького складу за галузями наук і спеціальностями, з урахуванням потреб вищої школи в цих кадрах. Роком пізніше на створене Міністерство вищої освіти (від 29 грудня 1954 р.) було

покладено завдання здійснення контролю за навчально-методичною та науковою роботою всіх ВНЗ. Така перебудова дала можливість організувати підготовку кадрів найбільш успішно.

Аналіз науково-педагогічної літератури свідчить, що в центрі уваги партійних та радянських органів, як і раніше, стояли питання підвищення ділової кваліфікації викладачів суспільних наук. За рішенням Ради Міністрів СРСР від 25 серпня 1955 р. Інститути підвищення кваліфікації викладачів при Московському та Київському державних університетах реорганізуються в інститути підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук строком на 5 місяців [3, с. 346].

Таким чином, закладена в 50 рр. ХХ ст. система підготовки, підвищення кваліфікації, організації праці та атестації професорсько-викладацького складу була досить ефективною й відповідала меті планової економіки централізованої держави з її монополією на освіту. Так, у 1955 р. науково-педагогічні кадри готували в Україні 85 ВНЗ і 101 науково-дослідний заклад, 2 інститути вдосконалення лікарів та Інститут підвищення кваліфікації викладачів суспільних наук. Підготовка аспірантів і слухачів інститутів проходила майже з 300 спеціальностей. Найбільше спеціалістів готували з технічних (28%), педагогічних (14,3%) та сільсько-господарських наук (10,8%).

Аналіз наукових даних дає змогу констатувати, що Постанова Ради Міністрів СРСР “Про заходи щодо покращення науково-дослідної роботи у ВНЗ” від 12 квітня 1956 р. № 456 зобов’язувала Міністерство вищої освіти СРСР та інші міністерства разом з подальшим підвищенням якості наукової роботи забезпечити суттєве покращення науково-дослідної роботи, залучаючи до виконання такої роботи професорсько-викладацький склад. Як наслідок, у результаті формування єдиних вимог до покращення науково-дослідної діяльності у вищій школі зростає якість підготовки професорів та викладачів.

Поліпшенню фахових здібностей науково-педагогічних працівників вищої школи сприяв конкурсний порядок заміщення вакантних посад, підвищення вимог до здобувачів вчених ступенів та звань, що здійснювався з 1956 р. за рішенням ЦК КПСС. З метою покращення керівництва наукової роботи у ВНЗ восени 1956 р. створено Наукову-технічну раду Міністерства вищої освіти СРСР. Вона щорічно розробляла план проведення міжвузівських конференцій та нарад, більшість з яких пройшли на високому теоретичному рівні за участю викладачів ВНЗ, а також зарубіжних учених [2].

Черговим етапом у виробленні єдиної системи оцінювання професійно-педагогічної діяльності викладачів ВНЗ був інструктивний лист Міністерства вищої і середньої спеціалізованої освіти СРСР “Про обсяг наукової роботи професорсько-викладацького складу ВНЗ” від 15 вересня 1956 р. № I-100, в якому зауважено, що при визначенні індивідуального плану роботи професора чи викладача керівник кафедри мав враховувати характер наукової роботи, обсяг та важливість інших робіт теоретичного значення, особливо науково-дослідних. З усіх видів наукової роботи особ-

ливу увагу приділяли якості лекційної роботи як головної, найбільш складної та відповідальної, саме тому при розподілі наукових доручень керівник кафедри міг дати менше навантаження лектору й більше – керівнику практичних занять. Серед нововведень було також визначення обсягу праці викладача. Так, якщо раніше він вимірювався кількістю виконаних годин за навчальним планом, то в аналізованому листі йшлося про доцільність оцінювання за кількістю підготовлених висококваліфікованих спеціалістів та якістю навчальної й наукової роботи. Тобто мова йшла про необхідність досягнення таких результатів: значно підвищити обсяг і рівень наукової роботи кожної кафедри; удосконалити організацію навчального процесу, методи наукової роботи; посилити контроль за організацією навчального процесу з боку завідувачів кафедри, деканів факультетів і керівників ВНЗ.

З огляду на це індивідуальний план мав стати основним документом, що забезпечував правильну організацію праці професорів та викладачів. У ньому визначено, яку роботу мав у поточному році виконувати професор, доцент, асистент у педагогічному процесі, наукових дослідженнях, вирішенні науково-методичних питань, удосконаленні науково-технічних знань, підготовці підручників тощо.

Постановою чітко визначено, що умовою успіху в роботі викладача стала регулярність перевірки виконання затвердженого індивідуального плану роботи. Міністерство радило завідувачам кафедр обговорювати на засіданнях кафедри хід виконання індивідуальних планів наукової, навчальної та науково-методичної роботи, піддаючи критиці викладачів, які відстають з виконанням затверджених планів. У кінці навчального року завідувач кафедри мав оцінити кожну виконану наукову чи науково-методичну роботу, характеризуючи її якість, науково-теоретичне і практичне значення. На основі аналізу обсягу виконання індивідуального плану керівництво вищого освітнього закладу мало підбивати підсумки науково-дослідної роботи за кожні півроку, обговорювати їх на засіданнях ради ВНЗ та надавати якісну оцінку діяльності кожного викладача вишу [4, с. 172–176].

У результаті наукового пошуку було встановлено, що аспірантура як одна з форм підготовки та підвищення кваліфікації викладачів у республіці відновилась разом з відродженням ВНЗ та науково-дослідних установ. Однак у перші післявоєнні роки значна частина аспірантів не діставала належної підготовки.

Аналіз публікації вченого цього періоду [5] дає змогу стверджувати, що покращенню науково-педагогічних кадрів вищої школи сприяв конкурсний порядок їх поповнення та підвищення вимог до здобувачів учених звань та ступенів, що здійснювався з 1956 р. за рішенням ЦК КПСС. Науковець наголошував на тому, що до аспірантури за новим положенням зараховувались тільки особи, які мали досвід роботи за профілем обраної спеціальності не менше ніж два роки, та ті особи, які виявили вміння до наукової діяльності. Вимоги до кандидатських та докторських дисертацій також зростали. З метою покращення керівництва науковою роботою в ВНЗ восени 1956 р.

створено Науково-технічну раду Міністерства вищої освіти СРСР, який щорічно розробляла план проведення міжвузівських конференцій та нарад, що сприяло ще більшому пошвавленню наукової діяльності ВНЗ.

За кілька років основні положення вищезгаданих постанов були узагальнені в Законі “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР”, схваленому другою сесією Верховної Ради СРСР п’ятого скликання від 28 грудня 1958 р., у якому зазначено, що підвищення якості підготовки професорко-викладацького складу – необхідна передумова успішного поєднання навчання з працею й підвищення теоретичного рівня підготовки студентів.

Згідно з даними за 1950–1960 рр., загальна кількість науково-педагогічних кадрів зросла в 1,7 рази, а за останні десятиліття – в 2,4 рази. За таких умов уже в 1970-х рр. спостерігається випередження темпів зростання кількості кваліфікованих науково-педагогічних працівників порівняно з їх загальною кількістю.

Висновки. Отже, вивчення нормативно-правової бази даного періоду довело, що 50–60 рр. ХХ ст. були підкорені суворому партійно-державному контролю. Урядом країни було здійснено перевірку стану діяльності викладачів та вжито ряд заходів щодо поліпшення методики викладання, підвищення якості лекцій і практичних занять, зміцнення мережі педагогічних та учительських університетів. Разом з тим правлячими колами прийнято цілу низку постанов, спрямованих на підвищення рівня наукової та ділової кваліфікації викладачів, покращення якості їхньої підготовки й удосконалення науково-дослідної роботи тощо. Крім того, саме 1950-ті рр. стали часом зародження активної розробки системи підготовки підвищення кваліфікації, організації праці та атестації.

У результаті дослідження можемо констатувати, що індивідуальний план викладачів був основним документом, що забезпечував правильну організацію праці професорів і викладачів. На основі аналізу обсягу його виконання керівництво вищого освітнього закладу мало підбивати підсумки науково-дослідної роботи за кожні півроку, обговорювати їх на засіданнях ради ВНЗ; за такою формою методом аналізу документа здійснювалось оцінювання якості професійно-педагогічної діяльності викладачів.

Література

1. Арсеньев А.М. Основные вопросы высшего педагогического образования / А.М. Арсеньев // Советская педагогика. – 1950. – № 7–8. – С. 91–100.
2. Вища школа УРСР за 50 років. – К. : Вид-во Київ ун-ту, 1967. – 395 с.
3. Высшая школа : сб. основных постановлений, приказов и инструкций / под ред. Е.И. Войтенко. – М. : Высшая школа, 1965. – Ч. 2. – 355 с.
4. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / под ред. Л.И. Карпова. – М., 1957. – 656 с.
5. Елютин В.П. Высшая школа страны социализма / В.П. Елютин. – М. : Соцгиз, 1959. – 436 с.
6. Мовшович М.И. Высшая школа. Основные постановления, приказы и инструкции / М.И. Мовшович. – М., 1948. – 616 с.
7. ЦДІА УРСР у м. Києві. – Ф. 4849. – Оп. 1. – Спр. 1654. – 56 арк.